

بررسی عوامل مهاجرت نخبگان (سرمایه‌های انسانی) و ارائه راهبردهای مناسب برای پیشگیری از این پدیده

کیومرث فلاحي*

عضو هیات علمی گروه مدیریت و نیروی انسانی،
پژوهشکده تعلیم و تربیت، پژوهشگاه مطالعات

آموزش و پرورش

عباس منوریان

عضو هیات علمی گروه مدیریت دولتی، دانشگاه

تهران

چکیده

در این پژوهش به منظور یافتن راهبردهای مناسب برای کاهش و پیشگیری از پدیده مهاجرت نخبگان (نیروی انسانی)، نظرات مهاجران بالفعل و مهاجران بالقوه در خصوص عوامل کششی و رانشی مقصد و مبداء مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است. داده‌های به دست آمده از هر دو گروه، طبقه‌بندی و با یکدیگر مقایسه شده‌اند و در نتیجه مشخص شده است عوامل اصلی ۱- علمی، آموزشی و پژوهشی ۲- اقتصادی ۳- فرهنگی، اجتماعی ۴- سیاسی - مدیریتی در امر مهاجرت نخبگان در دو جامعه مورد مطالعه، دخیل بوده‌اند. با توجه به یافته‌های این بررسی و زیرمجموعه‌های چهار عامل یاد شده، نقاط قوت و ضعف محیط مبدا و فرصت‌ها و تهدیدهای محیط مقصد مشخص و در قالب ماتریس SWOT مورد کنکاش قرار گرفته و در نهایت ۷ راهبرد ارائه شده‌اند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد عوامل سیاسی - مدیریتی، بیش از عوامل دیگر در گریز نخبگان در جامعه مورد بررسی نقش داشته‌اند. از نوآوری‌های این تحقیق بررسی دیدگاه‌های مهاجران بالقوه و مقایسه این دیدگاه‌ها با نظر مهاجران بالفعل در خصوص عوامل مهاجرت نخبگان و استفاده از ماتریس SWOT برای تعیین راهکارهای مناسب بوده است.

کلید واژگان: نخبگان، مهاجران بالقوه، مهاجران بالفعل، عوامل رانشی، عوامل کششی، راهبردهای مناسب

طبقه‌بندی JEL: O۱۵، J۲۴، F۲۲

Kewmarsf@yahoo.com

* (نویسنده مسئول)

تاریخ پذیرش: ۸۷/۳/۲۰

تاریخ دریافت: ۸۶/۱۰/۲۱

A Study on the factors of elites (human capital) immigration and suggesting appropriate strategies to prevent this phenomenon

Kewmars Fallahi

Faculty Member of Management and Human Resources, Education Research Center

Abas monavaryan

Faculty Member of Public Management, University of Tehran

In this study, we investigate the reasons for Elites immigration and so-called brain drain. Another aim of this survey is to determine the degree of appropriateness of various strategies. Therefore the study is carried out among two potential and actual groups. The statistical population of potential immigrants included pre-university level students in Tehran and the statistical population for actual immigrants was through the past researches carried out on this issue. The data collected from both groups were classified and compared with each others and the results show that ۴ main factors involves in the case of elites immigration in both sample: ۱- Scientific, educational and research factor. ۲- Economic, welfare and living condition factor ۳- Cultural and social factor, and ۴- Political-Managerial factor. According to the findings of this research and subgroups of these ۴ factors, the advantages and disadvantages of place of origin and opportunities and threats of the destination point were determined and proposed based on the framework of SWOT matrix and finally we suggested some strategies. Also the result of this research shows that political-managerial and social cultural factors have more important role than the other factors in immigration of elites. One of the creativities of this research is to study points of view of potential immigrants and to compare these points of view with the opinions of actual immigrants about the factors of elites's immigration and the use of SWOT matrix in order to determine proper strategies.

Key Terms: Pre- University Students, Immigration, Brain Drain

JEL: F۲۲, J۲۴, O۱۵

مقدمه

کوچ نخبگان یا مهاجرت سرمایه‌های انسانی از مسائل و دشواری‌های مهم مدیریتی کشورهای توسعه نیافته، در حال توسعه و حتی برخی از کشورهای صنعتی و پیشرفته است. کشور ایران نیز با این معضل رو به رو است و در سال‌های اخیر مساله فرار مغزها، به تدریج در حال تبدیل شدن به

یک بحران اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. به گونه‌ای که نماینده سازمان بین‌المللی مهاجرت از کوچ سالانه ۱۸۰ هزار نفر تحصیل کرده ایرانی خبر داده است (Olyiaei, ۲۰۰۲). بر اساس برخی از برآوردها، خسارت سالانه ناشی از خروج سرمایه‌های فکری، بیش از ۳ برابر درآمدهای نفتی کشور برآورد شده است. در حال حاضر بیش از ۲۴۰۰۰۰ نفر از نیروهای تحصیل کرده ایرانی با مدارک تحصیلی دکتری و مهندسی در آمریکا ساکن هستند (بررسی وضعیت علمی و فرهنگی ایرانیان ساکن آمریکا، ۱۳۷۲؛ ۸۱) به گفته رئیس باشگاه پژوهشگران جوان از بین ۳۷۶ جوان برگزیده المپیادهای علمی کشور، ۱۰۹ نفر مهاجرت کرده‌اند (Mirzaee, ۲۰۰۲). این تنها شمه‌ای از بحران است، زیرا در دنیای امروز، فناوری اطلاعات و ارتباطات، فضایی به وجود آورده است که بسیاری از نخبگان فکری، در فرآیندی که از آن به مهاجرت مجازی^۱ تعبیر شده است، حتی نیازی به مهاجرت فیزیکی از مرزهای قراردادی وطن خود ندارند و می‌توانند با استفاده از شبکه‌ها و ماهواره‌ها با سراسر جهان در ارتباط و از مزایای مادی و معنوی آن برخوردار بشوند. اگر چه به ظاهر این پدیده چندان منفی قلمداد نمی‌شود، اما به علت فرهنگ غالب و مسلط کشورها و دولت‌هایی که هدایتگر شبکه‌های ارتباطی و رسانه‌های همگانی جهانند، نخبگان به ناچار و ناخودآگاه در خدمت بهره‌وری کشورهای پیشرفته قرار می‌گیرند.

در این میان مساله اصلی و شرط لازم مهاجرت، شکل‌گیری و ایجاد انگیزه کافی است. اگر انگیزه‌ها و گرایش‌های لازم در خصوص مهاجرت شکل نگیرند، پدیده مهاجرت چه به شکل مجازی و چه به شکل فیزیکی آن نقش نمی‌بندد، حتی اگر راهی برای رفتن و شرایطی برای کوچ فراهم گردد.

مبانی نظری

در هر مهاجرتی یک مبداء، یک مقصد و مجموعه‌ای از عوامل بازدارنده به چشم می‌خورد. در میان این موانع بازدارنده، مسافت حرکت به عنوان یک مانع همیشگی مورد توجه قرار می‌گیرد (Lee, ۱۹۸۶; ۶۰) البته عوامل دیگری نیز مانند ویژگی‌های شخصی و عوامل رانشی و کششی نیز در این میان نقش دارند. مهاجرت برون‌مرزی، نوعی تغییر محل اقامت، ضمن عبور از مرزهای سیاسی

برای مدتی بیش از یک سال، به شمار می آید. این تعریف که تعریفی کاربردی و عملیاتی است، رفت و آمد روزانه کارگران مرزی و افراد محلی را به آن طرف مرزها استثناء می کند (Sarookhani, ۱۹۸۹). عوامل نظیر سواد، ارتباطات، مهاجرت‌های داخلی، بالا رفتن میزات انتظارات و... در بروز مهاجرت‌های بین‌المللی تاثیر فراوان دارند (Sheikhi, ۱۹۹۶). اما مهاجرت نخبگان یا فرار مغزها^۱، علاوه بر اشاره به مهاجرت نیروهای نخبه و متخصصان، تداعی گریز نوعی اجبار در مهاجرت این گروه نیز هست، زیرا Drain به معنی خشک شدن زمین و نشانه‌هایی از جبر است که مهاجرت را برای بقا و زندگی ناگزیر می‌سازد (Zaker salehi, ۲۰۰۱). در خصوص تعریف یا تعیین «نخبه، Elite» نظرات متفاوتی وجود دارد، اما به طور معمول سرآمدان فعالیت‌های مختلف علمی، آموزشی، اقتصادی و... را نخبه به شمار می‌آورند. «پاره‌تو» در این باره گفته است: «از افرادی که بالاترین امتیاز را در رشته فعالیت خویش دارند، طبقه‌ای می‌سازیم و به آنان نام مغز یا نخبه می‌گوییم» (Batomor, ۱۹۹۲)

دیدگاه‌ها

آرا و نظریه‌های گوناگونی درباره مهاجرت وجود دارد که هر یک از آنها به مصداق یا مورد خاصی از آن می‌پردازند و در آن زمینه‌ها نیز موضوع را در قالب نگرش‌های خاص خود بررسی و تحلیل می‌کنند. به همین سبب این نظریه‌ها شامل همه موارد نبوده و قادر به تبیین انواع انگیزه‌های مهاجرت نیستند.

دیدگاه‌های مبتنی بر نظریات اقتصادی: از نظر اقتصاددانان کلاسیک، خروج از مرز و بوم خود اعم از داخلی و بین‌المللی، مکانیزمی برای توزیع نیروی کار است. این مورد باعث رشد اقتصادی دو منطقه مبدا و مقصد محسوب می‌شود و می‌توان آن را وسیله‌ای برای بهبود وضع کار و اشتغال به شمار آورد (Zanjani, ۲۰۰۱). تئوری مهاجرتی «نئو کلاسیک‌ها» نیز، بیشتر بر تفاوت دستمزدها و احتمال کاریابی معطوف است و به بسیاری از عوامل که در کشش یا رانش مهاجر موثرند توجه ندارد. بر پایه این نظریه هر جا عرضه نیروی کار بیش از سرمایه باشد، دستمزدها سیر صعودی می‌یابد، این وضع، مهاجرت نیروی کار را از منطقه نخست به منطقه دوم بر می‌انگیزد و

تعادلی بین دستمزدها و نیروی کار ایجاد می‌کند نظریه «اقتصاد جدید» هم مقیاس‌های خرد را در نظر دارد و مهاجرت را نوعی تامین امنیت اقتصادی در مقایسه با سرزمین مهاجر فرست تلقی می‌کند (Zanjani, ۲۰۰۱)

دیدگاه اجتماعی، فرهنگی: در مواردی خروج از کشور برای دوری جستن از شرایط و اوضاع و احوال تهدید کننده حیات انسانی انجام می‌گیرد و در مواردی نیز برای سکونت در نقاط خوش آب و هوا یا پیشرفته‌تر و یا زندگی در بطن جامعه، قوم یا فرهنگ خودی، انجام می‌شود که نه تنها ممکن است انگیزه‌های اقتصادی نداشته باشد، بلکه می‌تواند حتی در جهت عکس آن جریان یابد. بنابر نظریه «محرومیت نسبی» وقتی وضعیت اجتماعی موجود نتواند نیازهای فرد را در حداقل مقدار برآورده کند، افراد فکر حرکت به مکان‌های دیگر را در سر می‌پرورانند و اندیشه رفتن به جایی را دارند که شرایط بهتری برای رفع محرومیت آنان مهیا می‌کند. البته با توجه به این نکته که همه مردم دچار نوعی از محرومیت هستند، صرف وجود برخی محرومیت‌ها لزوماً موجب مهاجرت نمی‌شود (Lahsaee Zadeh, ۱۹۸۹: ۶۰).

نظریه تحصیل مغزها: میر و براون (Meyer & Brown, ۱۹۹۹) معتقدند که مهاجرت متخصصان ممکن است به معنی سرمایه‌گذاری بالقوه و نه از دست دادن آنها باشد. مهندسان و دانشمندی که به خارج مهاجرت می‌کنند به عنوان منابع انسانی آموزش دیده، در فعالیت حرفه‌ای و در شرایط بهتر از آنچه که در کشور مبدا به آنها ارائه می‌شده، مشغول می‌شوند. اگر کشور مبدا بتواند از این منابع که به وسیله سرمایه‌گذاری‌های دیگران شکل گرفته و کامل شده استفاده کند، نسبت به قبل، چیزهای بیشتری به دست خواهد آورد. نظریه **چرخه مغزها** به این نظر نزدیک است. در این نظریه، مهاجرت‌ها به جای تخلیه اقتصاد بومی از مهارت‌ها و منابع انسانی، مهاجران با کسب تجارت ارزشمند و دانش افزایی، به کشور خود بر می‌گردانند و مورد استفاده قرار می‌دهند (Saxenian, ۱۹۹۹)

نظریه نظام آموزشی اقتباسی: این تئوری نخستین علت فرار مغزها از کشورهای در حال رشد را به نظام آموزشی آنها مربوط می‌داند که به تقلید از الگوهای آموزشی کشورهای اروپایی به وجود آمده است. چنین تقلیدی باعث می‌شود که توجه جوانان این کشورها به کشورهای معطوف گردد که به وجود آورنده این نظام آموزشی بوده‌اند (Naraghi, ۱۹۷۱).

نظریه بحران منزلتی: تصمیم به مهاجرت در این رویکرد، محصول نوع نگاه نخبگان به شأن و

منزلت اجتماعی خود در جامعه است. منزلت اجتماعی نیز دارای دو جنبه است: الف - جنبه عینی که به رفاه و معیشت و سبک زندگی و میزان برخورداری آنها از مواهب و مزایای اجتماعی مربوط می‌شود. ب - جنبه‌های ذهنی و ادراکی که به برداشت نخبگان و جامعه از شأن و منزلت و جایگاه آنان بر می‌گردد و به این مقوله حالت نسبی می‌دهد. چنان چه از نظر شاخص‌های عینی، این گروه به واقع در رفاه نباشند و منزلت و جایگاه واقعی و در خور شأن نداشته باشند و نگرش و برداشت عمومی نیز این چنین باشد، فرد نخبه ممکن است تصمیم به مهاجرت به مکانی بگیرد که فضای عمومی اجتماعی آن، جایگاه و منزلت بالاتری برای فرهیختگان و متخصصان قائل است.

نظریه عوامل کششی و رانشی^۱: بنا بر این دیدگاه، چهار دسته از عوامل، بر مهاجرت و از جمله مهاجرت متخصصان تاثیر گذار هستند: الف: عواملی که با حوزه مبدا ارتباط دارند، ب: عواملی که با حوزه مقصد ارتباط دارند، ج: عوامل شخصی، د: موانع بازدارنده (Lee, ۱۹۸۶).

دیدگاه سیاسی: مطالعات متفکران روس به طور عمده بر نقش استعمار نو در تبیین پدیده مهاجرت مغزها تاکید می‌نماید و به همین دلیل در روسیه اصطلاح شکار مغزها^۲ به جای فرار مغزها و در شکل افراطی آن از تعبیری همچون سرقت مغزها و قاچاق سلول‌های خاکستری استفاده می‌شود (Leskroof, ۱۹۶۹).

دیدگاه سیستمی: دیدگاه سیستمی بر نگرش جامع به مسئله مهاجرت‌ها تاکید دارد و نگرش‌های تک بعدی را برای شناخت و درک و تحلیل مهاجرت‌ها کافی نمی‌داند. از این دیدگاه ارتباط تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی به صورت‌هایی تنها و جدا از هم بر مهاجرت تاثیر نمی‌گذارند بلکه به عنوان مجموعه‌های تفکیک‌ناپذیری بستر لازم را برای مبادلات مهاجرتی فراهم کرده و آن را تداوم می‌بخشند (Raees Dana, ۱۹۹۱).

مهاجرت در جهان

مهاجرت نخبگان همیشه و در تمام ادوار تاریخ وجود داشته و هنرمندان و ارباب حرف و صنایع بنابر ارج و اهمیتی که به کار آنها داده می‌شده است از نقطه‌ای به نقطه دیگر مهاجرت

۱ - Pull - Push

۲ - Hunting for Brain

می‌کرده‌اند. بررسی تاریخ قدیم ایران و روم و یونان موید این موضوع است و نشان می‌دهد چگونه هر زمان که یکی از این اقوام در اوج قدرت و توسعه بوده‌اند دانشمندان و هنرمندان سایر کشورها را به طرف خود جلب می‌کرده‌اند. در سده‌های میانه و سال‌های بعد از آن نیز این جریان کم و بیش وجود داشته است. این نقل مکان‌ها چون تابع عرضه و تقاضای زمان و محدود به نیازهای هر محیط بود، صورت طبیعی و منطقی داشت و هیچ وقت از حد معینی تجاوز نمی‌کرد، به طوری که لطمه و زیان قابل توجهی به موطن فرستنده مهاجر وارد نمی‌آورد. در عصر صنعت و پس از آن، کیفیت و کمیت این مهاجرت‌ها دستخوش تحولاتی شد که به هیچ وجه با وضع گذشته قابل قیاس نیست. در دوران تمدن اسلامی و در قرن‌های نهم و دهم میلادی، بسیاری از دانشمندان، از دیگر مناطق دنیای آن روز راهی بغداد مرکز امپراتوری اسلامی شدند و با اطمینان خاطر توانستند به فعالیت پردازند (Zibakalam, ۲۰۰۲).

بسیاری از مراکز علمی و دانشگاهی نیز به یمن وجود مهاجران و با همت ایشان پا گرفته‌اند. دانشگاه «آکسفورد» به وسیله استادان و دانشجویانی که از پاریس آمده بودند تاسیس شد و دانشگاه «کمبریج» را مهاجران فراری از آکسفورد به وجود آوردند (مسائل دانشگاهی، ۱۳۵۰:۲۳) دانشگاه «لایپزیک» و دانشگاه‌های «کلن» و «هایدلبرگ» نیز به دنبال تقسیم دانشگاه پراگ پا گرفتند.

در دو قرن هجدهم و نوزدهم، روسیه، اولین کشوری بود که به طور رسمی به جذب مغزها همت گماشت و به استخدام دانشمندان مهاجر و متخصصان خارجی از جمله انگلیسی، آلمانی و بیشتر فرانسوی دست زد. به طوری که در میانه قرن هجدهم از ۱۰۷ نفر عضو آکادمی علوم «سن پترزبورگ» فقط ۲۴ نفر روسی و در سال ۱۹۰۸ نیز از ۱۸۹ عضو آکادمی این کشور، ۵۰ نفر خارجی بودند.

در دهه‌های آغازین قرن بیستم پیامد حکومت نازی‌ها در آلمان و بلشویک‌ها در روسیه (شوروی پیشین) فرار دانشمندان و کارشناسان و اندیشمندان این دو کشور به دیگر کشورها به ویژه آمریکا بود که سرزمینی مهاجرپرور است. «جامعه ایالات متحده آمریکا» یک جامعه مهاجرپذیر و نخبه‌پرور است و به همین سبب توانایی جذب آراء و فرهنگ‌های مختلف را بیش از اروپا دارا است.

دنیای امروز و کوچ نخبگان: پدیده مهاجرت نخبگان به خارج از مرزها، در دهه ۱۹۶۰ اوج

بیشتری گرفت و به صورت مهاجرت اندیشمندان، کارشناسان و صاحب‌نظران کشورهای در حال توسعه به ایالات متحده آمریکا، کانادا و اروپای غربی و اقامت آنها در این مناطق، ظهور و بروز یافت. هم‌اکنون، کشورهای جا مانده از پیشرفت، سالانه میلیاردها دلار از طریق مهاجرت مغزها از دست می‌دهند. در محاسبه‌های اقتصادی کشورهای صنعتی، جذب هر فرد تحصیل کرده با مدرک کارشناسی ارشد یا دکتری از کشورهای جهان سوم یک میلیون دلار سود عاید آنها می‌کند. این در حالی است که کشورهای جهان سوم با وجود دارا بودن ۸۰٪ جمعیت جهان تنها ۲۰٪ درآمد جهان و ۱٪ توان علمی جهان را در اختیار دارند. فرار مغزها که خود از جهتی معلول عدم توسعه اقتصادی و فقدان وسائل تحقیق و مطالعه در یک جامعه است از سوی دیگر موجب کندی پیشرفت امور اجتماعی در همان جامعه می‌شود و بدین ترتیب علت و معلول با اثر متقابل در یکدیگر دایره معیوبی به وجود می‌آورند که متوقف ساختن آن اشکالاتی در بر دارد.

ایران و مهاجرت: از مهاجرت ایرانیان به خارج ایران در دوران پیش از اسلام، اطلاعات چندانی در دست نداریم. اما آثار به دست آمده در تورفان و ترکستان موید مهاجرت مانویان بدین سامان است، همچنین با گسترش آیین مهر در اروپا می‌توان احتمال داد که با توجه به سیاست زرتشتی‌گرایی ساسانیان، برخی از پیروان این آیین، ایران را ترک کرده باشند. در دوره اسلامی پس از فتح ایران، گروهی از ایرانیان به ویژه عده‌ای از خاندان ساسانیان و آنانی که هنوز به آیین زرتشتی باور داشتند به هند و چین گریختند، بدیهی است که ارباب فن و هنر نیز در میان اینان بسیار بوده‌اند (Pour Davvoud, ۱۹۲۶). مهاجرت ایرانیان به هندوستان بعد از یورش‌های مغولان و تیموریان، از مهاجرت‌های گروهی تاریخ است (Bahar, ۱۹۷۲). در زمان یورش مغولان بسیاری از نخبگان ایران زمین به آناتولی گریختند. دوران فرمانروایی صفویان بر ایران نیز، دوره‌ای است که باعث فزونی مهاجرت ایرانیان به شهرهای عثمانی و هند شده است. کوچ ادیبان و نخبگان ایرانی به شبه قاره هند، در این دوره، باعث پیدایش سبک هندی در نظم و گسترش زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره شد (Radfar, ۲۰۰۴: ۱۸). مهاجرت نخبگان و خردورزان، پزشکان، شاعران، حقوقدانان ایرانی به هند چنان بود که منتخب التواریخ تعداد آنان را در دربار اکبرشاه هندی ۳۸ عارف، ۶۹ دانشمند، ۱۵ حکیم، ۱۶۷ شاعر بر می‌شمرد. در دوران قاجار پس از شکست ایران از روس‌ها، موج مهاجرت از شهرهای از دست رفته آن سوی ارس به ایران آغاز شد. اما چندی نگذشت که وضع واژگونه شد. جدای از ایرانیان که به عتبات عالیات به قصد تعلیم و تزکیه نفس

مهاجرت می کردند و جدای از بازرگانان متمکن که حجره و دفتری در بلاد عثمانی داشتند، موج فزاینده‌ای از نیروی کار ایرانی به قفقاز و روس روان شد. به نوشته «باریر» در کتاب اقتصاد ایران، در این دوران هشتصد هزار ایرانی در ترکیه عثمانی یا آذربایجان تحت استیلای روس به کار عملگی و باربری و... اشتغال داشتند. پژوهش معتبر غلامرضا وطن دوست، استاد دانشگاه شیراز، که بحث مهاجرت در ایران و انگیزه‌های آن به خصوص در سال‌های پایانی قرن بیستم را مورد ارزیابی قرار داده است، از حدود ۴۰۰۰۰۰ نیروی کار ایرانی در قفقاز و عثمانی سخن می گوید. (Vatandoost, ۲۰۰۴) در جریان مشروطه خواهی، هنگامی که محمد علی شاه، مجلس را به توپ بست مشروطه خواهان به سفارتخانه‌های خارجی در تهران پناه جستند و به کشورهای دیگر گریختند. در میان اینان، روشنفکران و نخبگانی وجود داشتند که تعداد زیادی از آنان در اروپا گرد هم آمدند. در پی انقلاب سوسیالیستی شوروی و در جریان دو جنگ جهانی، بسیاری از اتباع روسیه و ملیت‌های ارمنستان، قزاقستان، گرجستان و... به ایران پناه آوردند. در میان اینان کارشناسان و صاحبان فکر و فن بسیار بودند و در صنعت و هنر (از جمله سینما) و دانش‌های گوناگون منشاء اثر شدند. در بحبوحه جنگ جهانی دوم تعدادی لهستانی نیز از راه شوروی به ایران انتقال داده شدند. در جریان جنگ‌های اول و دوم پس از سقوط فرقه دموکرات آذربایجان و کردستان، جمعی از ایرانیان، خواسته یا ناخواسته به مهاجرت روی آوردند و پس از حوادث ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ نیز هسته‌های دانشجویی مخالف با رژیم پهلوی دوم در آمریکا و اروپا شکل گرفت. مهاجرت و فرار مغزها بعد از انقلاب، با شتابی گسترده و فرار پناهجویان همراه بود. این بار فرار مغزها با جذب مغزهای هوادار انقلاب همزمان شد.

جنگ هشت ساله تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه ایران نیز مانند هر جنگی مهاجرت را در پی داشت که ابعاد آن هر دو کشور را فرا گرفت. در دوران اشغال کشور افغانستان به وسیله نیروهای شوروی و پیامدهای این اشغال، میلیون‌ها افغانی عازم ایران شدند به گونه‌ای که گزارش‌های سازمان ملل، ایران را در صدر کشورهای مهاجرپذیر و پناه‌جوپذیر قرار می داد.

کوچ نخبگان از ایران

دوران معاصر و سالیان پس از جنگ دوم جهانی را می توان عصر کوچ نخبگان دانست، چرا که

فرار مغزها از کشورهای کمتر توسعه یافته به سوی دنیای غرب شدت گرفت که البته با ترغیب جوامع مهاجرپذیر همراه بود. بنابراین در ایران پدیده مهاجرت نخبگان و متخصصان به خارج از مرزها به عنوان یک آسیب اجتماعی از دهه ۱۳۴۰ ظهور و گسترش یافت. با پیروزی انقلاب اسلامی، این روند تا پس از پایان جنگ تحمیلی کاهش محسوسی پیدا کرد اما در سال‌های اخیر دوباره شاهد شکل جدید و در عین حال وسیعی از پدیده مهاجرت نخبگان هستیم. به هر حال بحث کوچ نخبگان در تاریخ معاصر کشور ما سه دوره مشخص را تجربه می‌کند:

۱- دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ تا پیروزی انقلاب اسلامی که همزمان با بازشدن باب مرآمده با غرب و سیاست‌های اقتصادی و فرهنگی رژیم گذشته با تقویت روحیه اشرافی‌گری و وابستگی به دربار، رشد ثروت‌های نفتی و ... همراه بود. این دوران تا قبل از انقلاب ادامه یافت و در کنار آن انگیزه‌های ادامه تحصیل و گاه شرایط سیاسی، ۱۲۰ هزار نفر را به آمریکا کوچاند. ۲- دوره دوم سال‌های ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸ و ابتدای جنگ تحمیلی است که عمده مهاجران را طیف ناراضیان از انقلاب اسلامی شامل می‌شد. این روند با تعطیل شدن دانشگاه‌ها در دوره انقلاب فرهنگی تشدید گردید. ۳- دوره جدید مهاجرت از سال ۱۳۶۷ آغاز شد و در سال ۱۳۷۷ شتاب بیشتری گرفت. گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی مهاجرت در این دوره را به سه مرحله (موج) تقسیم کرده است.

موج اول: شرایط پس از انقلاب اسلامی است و مهاجرت افراد بیشتر به علت وابستگی به رژیم پهلوی و یا ترس از تعقیب بود. **موج دوم:** مهاجرت به علت جنگ تحمیلی شدت یافت و بیشتر در بین جوانان شایع بود که با مهاجرت به ادامه تحصیل روی می‌آوردند. **موج سوم:** این موج در دهه هفتاد آغاز شد و دارندگان تحصیلات عالی و کارشناسانی که برای کسب موقعیت‌های بهتر اقتصادی و اجتماعی به مهاجرت روی می‌آوردند را دربرگرفت. این مهاجران، بیشتر آمریکا و کانادا را به عنوان مقصد انتخاب می‌کردند. گفتنی است هم‌اکنون آمار تعداد مهاجران ایران محل اختلاف است و بین ۴ تا ۶ میلیون نفر حدس زده می‌شود که مهاجران بالفعل به شمار می‌روند.

هدف‌های پژوهش

۱- **هدف کلی:** تعیین علل مهاجرت نخبگان و ارائه راهبردهای مناسب برای پیشگیری از این

پدیده.

۲- **هدف‌های ویژه:** الف: تعیین و طبقه‌بندی عوامل مهاجرت نخبگان. ب: ارائه راهبردهای مناسب برای پیشگیری از این پدیده. ج: تعیین درجه تناسب راهبردهای ارائه شده.

پرسش‌های تحقیق: پرسش‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

۱- عوامل درونی و بیرونی و مشترک مهاجرت نخبگان (سرمایه‌های انسانی) کدام‌اند؟

۲. طبقه‌بندی عوامل مهاجرت نخبگان چگونه است؟

۳- چه راهبردهایی را می‌توان برای پیشگیری از پدیده مهاجرت نخبگان ارائه داد؟

۴- درجه تناسب راهبردهای پیشنهادی از دیدگاه صاحب‌نظران به چه میزان است؟

روش پژوهش: این تحقیق با استفاده از روش کتابخانه‌ای به شیوه معمول روش‌های فراتحلیل^۱ و توصیفی از نوع پیمایشی انجام شده است. در ضمن برای شناخت ابعاد مهاجرت در گذشته و کمک به توصیف و تحلیل وضعیت موجود، تا اندازه‌ای از «تحقیقات تاریخی» نیز بهره گرفته و در پایان نیز دوباره از روش دلفی^۲ برای کسب نظر کارشناسان و ارزیابی راهبردهای پیشنهادی استفاده شده است.

مهاجران بالقوه و بالفعل: مهاجران بالقوه کسانی هستند که اندیشه کوچ از میهن را در سر می‌پرورانند و بخش وسیعی از آنان نخبگان علمی، فنی و مدیریتی هستند. در این پژوهش دانش-آموزان پیش‌دانشگاهی به سبب‌های زیر به عنوان نخبگان بالقوه، در نظر گرفته شده‌اند: الف: به طور معمول از میان همه دانش‌آموزان سال آخر دبیرستان، آنانی که در وضعیت درسی بالاتری قرار دارند، پس از اخذ دیپلم دبیرستان، با یک امتحان نهایی سراسری به این دوره راه می‌یابند، دانشجویان دانشگاه‌ها و نخبگان آنها نیز طبعاً از میان این گروه خواهند بود. ب: دوره پیش-دانشگاهی شرط و شاخص ادامه تحصیلات دانشگاهی است. ناگزیر مدیران آینده (به ویژه در سطوح علمی) از میان اینان خواهند بود. ج: در خصوص نظر و گرایش دانشجویان به مهاجرت، تاکنون چند تحقیق انجام یافته است، ولی چنین پژوهشی در مورد افراد پیش‌دانشگاهی به انجام نرسیده است و این از نوآوری‌های مقاله حاضر به شمار می‌رود. د: بیش از دو سوم دانش‌آموزان

۱ - Meta-Analysis

۲ - Delphi

المپیادی در زمان مورد نظر بررسی به خارج از کشور مهاجرت کرده‌اند. برای مزید اطلاع، یادآور می‌شود که: «با مطالعه و بررسی اسامی و مشخصات دانش‌پژوهانی که قبل از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۸ در دانشگاه‌های خارج از کشور پذیرفته شده‌اند، مشخص شده است که از مجموع ۱۹۸ نفر از دانش‌آموزان اعزامی به المپیادها تا سال ۱۳۷۸، تعداد ۸۹ نفر آنها به خارج رفته‌اند و در مجموع ۴۵ درصد دانش‌آموزان المپیادی، به ایران بر نمی‌گردند. این مساله لزوم توجه به گرایش نخبگان در سطوح پیش از دانشگاه را می‌نمایاند. مهاجران بالفعل نیز کسانی هستند که از وطن کوچیده و جای دیگری را برای کار و زندگی انتخاب کرده‌اند. مهاجران ایرانی خارج از کشور نیز در این شمار قرار می‌گیرند، که در بین آنان صاحبان سرمایه‌های مادی، مدیران و نخبگانی در زمینه‌های مختلف وجود دارند، در این بررسی، چون دسترسی حضوری به مهاجران بالفعل ممکن نبود، پژوهش‌های انجام یافته در این زمینه به عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شده است.

جامعه آماری و حجم نمونه: در این پژوهش، جامعه آماری مربوط به **افراد بالقوه**، دانش‌آموزان دوره پیش‌دانشگاهی شهر تهران، با میانگین سنی ۱۷/۴۱ سال بوده‌اند که در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ در دبیرستان‌های مناطق ۱۹ گانه این شهر به تحصیل اشتغال داشته‌اند. براساس آمار وزارت آموزش و پرورش در این سال تحصیلی، تعداد دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی ۷۲۹۶۹ نفر شامل ۴۵۲۳۲ دختر و (۶۳ درصد) و ۲۷۴۶۴ پسر (۳۷ درصد) بوده است. برای تعیین نمونه آماری، از فرمول کوکران استفاده و تعداد افراد نمونه ۷۵۰ نفر محاسبه و برآورد شده است و برای داشتن تعداد کافی از نمونه‌ها، به ۸۰۰ نفر دانش‌آموز (۳۰۴ نفر پسر و ۴۹۶ نفر دختر) در منطقه‌های ۳، ۸، ۱۰، ۱۲ مراجعه و اطلاعات لازم گردآوری شده و در نهایت حدود ۷۰۹ پرسشنامه استخراج و تحلیل شده است. شیوه نمونه‌گیری در این بخش، **سه‌میه‌ای** بوده است. نسبت دختران و پسران در جامعه نمونه نیز با توجه به جامعه آماری منطقه سکونت پاسخگویان و با در نظر گرفتن وضعیت اقتصادی و اجتماعی شهر تهران و تفاوت‌های موجود در متغیرهای فرهنگی که حدس زده می‌شد در این امر دخالت نمایند، با بهره‌گیری از شیوه‌های طبقه‌بندی و **خوشه‌ای** انتخاب شده است.

جدول (۱) توزیع پاسخگویان بر حسب منطقه محل تحصیل*

منطقه محل تحصیل	فراوانی	درصد فراوانی
۳	۱۷۳	۲۴/۴
۸	۱۶۴	۲۳/۱

۱۰	۱۲۵	۱۷/۶
۱۷	۱۷۳	۲۴/۴
۱۸	۵۹	۸/۳
نامشخص	۱۵	۲/۱

منبع: آمارهای گردآوری شده در پژوهش

* کلیه جداول ارائه شده، برگرفته از داده‌های پرسش‌نامه‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از این پژوهش است. حجم نمونه آماری برای کسب نظر از خبرگان آشنا به پدیده مهاجرت و ابعاد آن با استفاده از روش پیمایشی، ۳۰ نفر از استادان، کارشناسان و مدیران ارشد بوده است. جامعه آماری مربوط به مهاجران بالفعل نیز، ۲۴ پژوهش انجام یافته در فاصله زمانی ۸۴-۱۳۵۵ بوده که به بررسی عوامل مهاجرت نخبگان پرداخته‌اند و در اختیار پژوهشگران قرار داشته است. برای انتخاب پژوهش‌های انجام شده در باب مهاجرت نخبگان، از منابع چاپی - الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دانشگاه‌های مستقر در تهران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، شورای عالی انقلاب فرهنگی و... استفاده شده و حجم نمونه برابر جامعه آماری است و برای تعیین میزان تناسب راهبردهای پیشنهادی، یک گروه نمونه از افراد صاحب نظر در نظر گرفته شدند بدین ترتیب که ابتدا فهرستی شامل ۶۰ نفر از اعضای هیات علمی متخصص در موضوع و مدیران ارشد وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مرتبط تهیه و سپس از میان آنان ۳۰ نفر به طور تصادفی سیستماتیک انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات و آزمون‌های مورد استفاده: برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز این طرح از دو روش کتابخانه‌ای (اسنادی) و میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است. در ارتباط با متغیرهای مربوط به افراد بالقوه پرسشنامه‌ای با ۶۶ سوال بسته مورد استفاده قرار گرفته است. آزمون‌های به کار رفته عبارت‌اند از: میانگین حسابی، میانگین وزنی و برای توصیف داده‌های کمی، از آزمون ناپارامتری مجذور خی (کای^۱) استفاده شده است. پس از مقایسه نظرات دو گروه بالقوه و بالفعل و پیشنهاد راهبردها، برای شناخت میزان تناسب راهبردهای ارائه شده نیز پرسشنامه‌ای با استفاده از شیوه مقیاس فاصله‌ای لیکرت در اختیار ۳۰ تن از کارشناسان و استادان قرار گرفت.

پرسشنامه: پرسشنامه مورد استفاده در این پژوهش، شامل ۲۲ پرسش برای کسب اطلاعات در خصوص ویژگی‌های شخصی، خانوادگی پاسخگویان و عموماً به صورت پاسخ باز و نیمه بسته

می‌باشند، برخی از پرسش‌ها نیز برای شناخت شاخص وضعیت اقتصادی و ارتباطی مطرح شده‌اند. بخش دیگر پرسشنامه شامل ۱۵ پرسش نظرخواهی از پاسخگویان است که در خصوص احتمال دستیابی به فرصت‌های مطلوب و یا سنجش میزان امید و اطمینان آنها به آینده، در مقیاس ۵ قسمتی طراحی شده‌اند (پاسخگو می‌توانسته است از گویه‌های کاملاً موافق تا کاملاً مخالف را انتخاب کند و وضعیت خود را در آینده در ایران و خارج کشور برآورد نماید). و بخش آخر، شامل ۱۶ پرسش است که برای اندازه‌گیری شاخص‌هایی چون مذهبی‌بودن، پایبندی به سنت‌ها، دل‌بستگی خانوادگی و احساس تعلق به کشور طرح شده‌اند. پرسش‌های این گروه نیز همانند سوالات گروه ۲ با ۵ ارزش قابل نمره‌گذاری شده‌اند. سرانجام به نظرخواهی و ارزیابی از دانش‌آموزان در خصوص ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور اختصاص پیدا کرده است، گفتنی است که از اطلاعات به دست آمده برای ساخت متغیرهای مختلف این بررسی استفاده شده است. پس از تعیین راهبردها، برای کسب نظر ۳۰ نفر از صاحب‌نظران (اساتید فن - مدیران ارشد و کارشناسان خبره)، از پرسشنامه‌ای با ۷ سوال ۵ گزینه‌ای بر اساس مقیاس لیکرت و ۴ سوال باز، میزان اعتبار راهکارها تعیین شده است.

روایی و اعتبار (ثبات و پایایی) پرسشنامه: پرسشنامه مورد استفاده پس از کسب نظرات و تایید استادان راهنما و مشاور و ۷ نفر از متخصصان، در دو مرحله آزمایشی و قطعی («۳ ماه بعد») به مرحله اجرا درآمد. همچنین در این بررسی بسیاری از نتایج با یافته‌های پیشین تطابق و همخوانی دارد که حاکی از روایی ملاکی قابل قبول ابزار تحقیق است. برای محاسبه ثبات و اعتبار پرسشنامه از روش دو بار آزمایی یا باز آزمایی (یک اجرای مقدماتی با ۴۵ پرسشنامه و مقایسه نتایج آن با نتایج حاصل که در ۳ ماه بعد انجام گرفت) استفاده شده است. پایایی آن نیز با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۶ به دست آمده که نمایانگر همسانی درونی بالای پرسش‌های پرسشنامه و اعتبار بالای آن بوده است. همچنین اعتبار بیرونی (قابلیت تعمیم‌پذیری) نتایج از طریق انتخاب تصادفی گونه‌های مورد بررسی تا اندازه زیادی تضمین گردیده و حجم بالای نمونه (۸۰۰ نفر) مورد مطالعه به افزایش اعتبار نتایج کمک زیادی کرده است. پایایی پرسشنامه نظرات کارشناسان نیز که بنا بر مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت تهیه شد، بر اساس آلفای کرونباخ ۰/۹۴ تایید گشت.

تجزیه و تحلیل داده‌ها: در این بخش از پژوهش دیدگاه آزمودنی‌ها در مورد مسایلی چون وضعیت آینده خودشان در ایران و خارج از کشور، انگیزه‌های خروج آنان و گرایش ایشان به

مهاجرت بر اساس ویژگی‌های‌شان و همچنین همبستگی میان متغیرها و عوامل کششی و رانشی مقصد و مبداء، تحلیل و در چهار جدول طبقه‌بندی و ارائه شده است. در بخش دوم: با استفاده از داده‌های به دست آمده از مطالعه پژوهش‌های انجام یافته بررسی و عوامل و سبب‌های اصلی گریز مغزها از دیدگاه مهاجران بالفعل مشخص شده است. در بخش سوم به مقایسه جدول‌های عوامل مهاجرت نخبگان، که از دو بخش پیشین به دست آمده، پرداخته شده و نتیجه نشان داده است که چهار عامل ۱- علمی، پژوهشی ۲- اقتصادی ۳- اجتماعی ۴- سیاسی- مدیریتی، در این امر دخیل بوده‌اند. در بخش چهارم فرصت‌ها و تهدیدهای عوامل کششی محیط مقصد و نقاط قوت و ضعف محیط مبداء در قالب ماتریس SWOT ارزیابی شده‌اند و ۷ راهبرد برای کاهش جریان فرار مغزها و جلوگیری از افزایش خروج نخبگان پیشنهاد شده است. در بخش پنجم با مراجعه به صاحب‌نظران این پیشنهادها، ارزیابی شده‌اند. از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف برای میزان تناسب و معنادار بودن راهبردها بهره گرفته شده و مبنای تنظیم و تدوین مطالب این فصل پرسش‌های پژوهشی طرح بوده است.

تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به مهاجران بالقوه: نسبت دختران و پسران در جامعه مورد مطالعه، در جامعه نمونه نیز مراعات شده است، حدود ۶۰ درصد از پاسخگویان را دختران و بقیه را پسران تشکیل می‌دهند. از نظر محل تولد حدود ۹۲ درصد متولد تهران و ۸ درصد در شهرستان‌هایی غیر از تهران متولد شده‌اند. از نظر سن نیز (۶۴ درصد ۱۸ ساله)، (۳۱ درصد ۱۷ ساله)، (۴ درصد ۱۶ ساله) و حدود ۱۰ درصد کمتر از ۱۵ سال و یا بیشتر از ۱۸ سال داشته‌اند. میانگین سنی آنها ۱۷/۴۱ سال بوده است.

بررسی نظرات پاسخگویان در مورد برخی از عوامل و انگیزه‌های خروج از کشور: بررسی در پی آن بوده است تا نظرات پاسخگویان را در خصوص تعدادی از متغیرها و عوامل اقتصادی - اجتماعی در داخل و خارج کشور کسب کند. برخی از این موارد مانند «میزان رعایت قوانین و مقررات»، توجه به شایسته سالاری، وجود مراکز تفریح و سرگرمی، استحکام خانواده و میزان استفاده از مواد مخدر از شاخص‌هایی هستند که به نظر می‌رسد، نظرات پاسخگویان نسبت به موارد آن در داخل و خارج از کشور از تفاوتی چشمگیر برخوردار است. توزیع نظرات برحسب درصد به شرح جدول شماره یک است. این جدول نشان دهنده آن است که دیدگاه دانش‌آموزان نسبت به شاخص‌ها و پارامترهای مهم رفاهی، اقتصادی، اجتماعی کشور، پایین و منفی است. به طوری

که در جدول مشاهده می‌شود: ۱- حدود ۷۴/۵ درصد این باور را دارند که توزیع و مصرف مواد مخدر در کشور نسبت به سایر کشورهای مورد نظر آنان بالاتر و یا بیشتر است، تنها کمتر از ۱۱ درصد بر این باور بوده‌اند که استفاده از مواد مخدر در کشور کمتر و یا بسیار کمتر است. ۲- رعایت قوانین و مقررات نیز از شاخص‌های عمده توسعه یافتگی و مد نظر بسیاری از برنامه‌ریزان و معلمان اجتماعی است. به نظر دانش‌آموزان «رعایت قوانین و مقررات در کشور ما» در حد بسیار نازلی است. فقط حدود ۷ درصد گفته‌اند که میزان رعایت قوانین و مقررات در کشور بیشتر و بالاتر از خارج است و برعکس حدود ۸۹ درصد عکس این نظر را داشته‌اند و بر این باور بوده‌اند که غربی‌ها و دیگران قوانین و مقررات را بیشتر از ما رعایت می‌کنند. ۳- در مورد به کارگیری افراد براساس شایسته‌سالاری هم کم و بیش همین نظر وجود دارد. ۸۴ درصد ابراز داشته‌اند که در خارج از کشور شایسته‌سالاری و استخدام افراد براساس شایستگی بیشتر از ایران رعایت می‌شود و ۶ درصد، نظر میانی داشته‌اند و ۱۰ درصد نیز این کیفیت را به نفع ایران ارزیابی کرده‌اند. ۴- در مورد استحکام خانواده، نظرات تا حدی برعکس است. بدین ترتیب که نزدیک به ۶۸/۵ درصد دانش‌آموزان می‌گویند، استحکام خانواده در کشور بیشتر از خارج کشور است و در مقابل حدود ۲۴ درصد بر این عقیده‌اند که استحکام کانون خانواده در خارج کشور بیشتر از ایران است. ۵- «وجدان کاری» نیز از جمله واژه‌های کیفی است که به سختی می‌توان شاخص مناسبی برای تعیین میزان آن تعریف کرد. پاسخگویان بر این باورند که «وجدان کاری» ایرانیان در مقایسه با کشور مطلوب خارجی درصد پایینی دارد. به طوری که فقط حدود ۱۰ درصد گفته‌اند که وجدان کاری در میان ما بیشتر است در حالی که ۷۸/۴ درصد عکس این نظر را داشته‌اند و اعلام کرده‌اند که وجدان کاری در میان مردم کشور ما بسیار کمتر و یا کمتر است. ۶- انتظام اجتماعی و رعایت قوانین و مقررات همبستگی و پیوستگی تنگاتنگی با هم دارند. در این خصوص نیز ۸۵/۴ درصد پاسخگویان بر این عقیده‌اند که انتظام اجتماعی در کشور در مقایسه با کشورهای خارجی مورد نظرشان کمتر است و فقط حدود ۷ درصد اعلام کرده‌اند که نظم اجتماعی در ایران بالاتر است. ۷- در مورد مقایسه وسایل تفریحی و سرگرمی در کشور در مقایسه با سایر کشورها حدود ۸۳ درصد گفته‌اند که به نظر آنها وسایل سرگرمی و تفریحی در ایران بسیار کمتر و یا حداقل کمتر از کشورهای خارجی است و در برابر آن فقط ۸/۲ درصد گفته‌اند که در کشور ما وسایل تفریحی و سرگرمی به اندازه کافی وجود دارد. ۸- در مورد کیفیت آموزش و پرورش، به نظر می‌رسد در

این خصوص نظر پاسخگویان با شدت بیشتری در مورد کشور منفی و نسبت به خارج کشور مثبت و مناسب است. به گونه‌ای که حدود ۹۰ درصد گفته‌اند که وضعیت و کیفیت آموزش و پرورش در خارج کشور بسیار بالاتر است. حدود ۵ درصد نیز در این خصوص بی‌نظر هستند. ۹- به نظر ۷۶/۴ درصد دانش‌آموزان دوره پیش‌دانشگاهی شهر تهران امکان انجام فعالیت‌های ورزشی در خارج کشور بهتر و فراوان‌تر از داخل کشور است. فقط حدود ۱۰ درصد عکس این عقیده را داشته‌اند. ۱۰- بخشی از پاسخگویان این بررسی از دانش‌آموزان نخبه و مستعد هستند که در مدارس نمونه دولتی که ویژه دانش‌آموزان تیزهوش مناطق محروم است، تحصیل می‌کنند. هدف طرح این سوال بررسی دیدگاه‌های کل جامعه آماری در مورد امکان نگهداری و توان کشور برای استفاده از افراد تیزهوش و نخبگان است. به نظر می‌رسد در این خصوص نیز، نظر افراد پاسخگو نسبت به کشور خیلی منفی باشد به نحوی که ۷۷/۱ درصد گفته‌اند که در کشور ما به استعدادها درخشان توجهی نمی‌شود. حدود ۱۱/۶ درصد عکس این عقیده را داشته‌اند و بر این باورند که در کشور به استعدادها برتر توجه می‌شود. ۱۱- در خصوص رقابت‌های فامیلی و دخالت‌های دیگران حدود ۸۱ درصد پاسخگوها بر این عقیده‌اند که این رقابت در ایران بالاتر از سایر کشورها و ۱۲/۴ درصد بر حذف آن نظر داشته‌اند و بیان کرده‌اند که این نوع رقابت‌ها در خارج کشور بیشتر و بالاتر است و یا به عبارت دیگر در ایران کم و یا در حد بسیار کمی است. ۱۲- نظرخواهی از پاسخگویان در مورد وجود «فساد اداری» نیز نشانگر نکته‌هایی شبیه به این موارد است. ۶۲/۶ درصد پیش‌دانشگاهیان بر اینکه فساد اداری در ایران بسیار بیشتر و یا حداقل بیشتر است، تأکید دارند و در مقابل به عقیده ۲۱/۲ درصد نیز این فساد در ایران کمتر است. ۱۳- در زمینه رعایت بهداشت و حفظ محیط‌زیست نیز نظر پاسخگوها همانند سایر متغیرها و گویه‌هایی که پیش از این بررسی شده‌اند، مطلوب نیست و نگرش آنها منفی است. ۷۶/۱ درصد خارج را برتر از ایران دانسته و حدود ۱۱ درصد عکس این نظر را داشته‌اند. آنچه از مجموع این نظرخواهی بر می‌آید این نکته مهم را در پی دارد: «گرایش دانشجویان پیش‌دانشگاهی نسبت به مهاجرت به خارج از کشور بسیار بالا است، معنی دار بودن آن نیز از طریق آزمون (کای) به دست آمده است. تغییر نگرش‌ها که بی‌تردید تغییر گرایش و تمایل به خارج را نیز در پی دارد، کار آسانی نیست و نیازمند همراهی عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، اداری، فرهنگی، روانی و حمایت همه‌جانبه این عوامل است

بررسی گرایش دانش‌آموزان بر حسب ویژگی‌های فردی وضعیت اقتصادی و اجتماعی آنان

به منظور بررسی دیدگاه‌های افراد جامعه آماری و برای بررسی دقیق‌تر گرایش‌های آنان، تقسیم‌بندی و تعیین سطح صورت گرفت و از نظر جنس، وضعیت اقتصادی، باورهای اعتقادی، میزان برخورداری از امکانات ارتباطی و ارتباط هر یک از آنها با موضوع مورد مطالعه، افراد جامعه دسته‌بندی و بنا بر تعاریف عملیاتی به گروه‌های کوچکتر تفکیک شدند. برای سطح‌بندی و تقسیم دقیق‌تر پاسخگوها به گروه‌های کوچکتر و بررسی دیدگاه‌ها هر یک از آنها به تفکیک جنسی، وضعیت اقتصادی، اعتقادی و برخورداری از امکانات ارتباطی و بررسی ارتباط هر یک از آنها بر گرایش و نظرات پاسخگوها، بر طبق تعاریف عملیاتی به گروه‌های کوچکتر تقسیم شدند.

جدول (۲) توزیع نظرات پاسخگویان در مورد برخی عوامل اقتصادی و اجتماعی در کشور

ردیف	گویه	بسیار کمتر است	کمتر است	فرقی ندارد	بیشتر است	بسیار بیشتر است	جمع درصد
۱	استفاده از مواد مخدر در کشور ما	۱/۲	۹/۳	۱۵	۳۵/۷	۳۸/۸	۱۰۰
۲	رعایت قوانین و مقررات در کشور ما	۵۶	۳۲/۸	۱/۴	۴/۶	۲/۵	۱۰۰
۳	رعایت استخدام بر اساس شایسته‌سالاری	۲۵/۱	۵۸/۹	۶	۴/۸	۵/۲	۱۰۰
۴	استحکام خانواده در کشور ما	۸/۴	۱۵/۵	۷/۷	۴۴/۴	۲۴	۱۰۰
۵	وجدان کاری در کشور ما	۴۶/۷	۳۱/۷	۱۱/۳	۸/۱	۲/۳	۱۰۰
۶	نظم اجتماعی در کشور ما	۴۶/۹	۳۸/۵	۷/۵	۵/۳	۱/۸	۱۰۰
۷	تفریح و سرگرمی در کشور ما	۴۹/۴	۳۳/۳	۹/۱	۵/۱	۳/۱	۱۰۰
۸	کیفیت آموزش و پرورش در کشور ما	۳۱/۱	۵۸	۴/۷	۱/۶	۴/۶	۱۰۰
۹	امکان انجام فعالیت‌های ورزشی در کشور	۳۶/۵	۳۹/۹	۱۳/۶	۸/۱	۱/۸	۱۰۰
۱۰	توجه به استعدادها در کشور ما	۳/۷	۷/۹	۱۱/۴	۳۱/۳	۴۵/۸	۱۰۰
۱۱	رقابت‌های فامیلی در کشور ما	۸/۶	۳/۸	۶/۵	۲۷	۵۴/۱	۱۰۰
۱۲	فساد اداری در کشور ما	۱۲/۸	۸/۶	۱۵/۳	۲۴/۶	۳۸	۱۰۰
۱۳	رعایت بهداشت و حفظ محیط زیست در کشور ما	۴/۱	۷/۵	۱۲/۳	۳۵	۴۱/۱	۱۰۰

منبع: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

جدول ارایه شده نتیجه تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از استخراج پرسشنامه‌های این

پژوهش می‌باشد

بررسی گرایش به خروج کشور پاسخگویان بر حسب جنس: بین متغیرهای «جنس» و معدل با «گرایش به خروج کشور» ارتباط وجود دارد. نتیجه آزمون «کای» نشان می‌دهد که با احتمال ۹۰ درصد، «تمایل خروج دختران بیش از پسران» است^۱.

بررسی گرایش به خروج از کشور با «معدل دیپلم» یکی از شاخص‌ها و ملاک‌های مورد قبول برای افراد باهوش یا نخبه با دیگران، معدل دیپلم آنها است. این شاخص به عنوان یکی از متغیرهای مستقل این بررسی در ارتباط با متغیر وابسته گرایش به خروج کشور مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه نشان می‌دهد با افزایش معدل گرایش به خروج نیز افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر افراد مستعد و دارای معدل بالا تمایل یا گرایش بالاتری برای خروج از کشور دارند.

جدول (۳) گرایش به مهاجرت بر اساس نمره معدل دیپلم

نمونه آماری	میانگین گرایش	میانگین نمره معدل	گرایش به مهاجرت
۳۵۲	۲/۶۴۲۷	۱۵/۸۰۲۹	
۸	۳/۲۰۱۸	۱۴/۴۰۶۳	گرایش ضعیف
۲۵۸	۲/۶۶۴۳	۱۵/۷۴۰۳	گرایش متوسط
۸۶	۲/۴۹۷۲	۱۶/۱۲۰۷	گرایش قوی

منبع: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

یافته‌های این بخش طبقه‌بندی شده‌اند، و به عنوان جاذبه‌ها و دافعه‌های دو محیط مبدا و مقصد که به ماندن یا رفتن منجر می‌شوند در زیرمجموعه چهار عامل اصلی قرار گرفته‌اند که عبارتند از: ۱- عامل علمی (تحصیلی، پژوهشی) «جدول دو» ۲- عامل اقتصادی (شغل مناسب- رفاه) «جدول سه» ۳- عامل فرهنگی اجتماعی «جدول چهار»، ۴- عامل سیاسی مدیریتی (سیاست، قوانین و مقررات، نوع مدیریت و...) «جدول پنج». در جدول‌های یاد شده عوامل کششی محیط مقصد و عوامل رانشی مبدا، بنابر داده‌های به دست آمده از مهاجران بالقوه بر اساس موضوع طبقه‌بندی شده‌اند

جدول (۴): طبقه‌بندی موضوعی عوامل علمی (تحصیلی و پژوهشی)

۱ - Significance = .۰۴۲۴

Chi- Square = ۶,۳۲۲۳ D.F. = ۲ Min E.F. = ۴,۴۲۴ Cells with E. F. < ۵

۱ Of ۶ (۱۶,۷٪)

ردیف	محیط مقصد	ردیف	محیط مبدا
۱	امکان ادامه تحصیل	۱	عدم امکان فعالیت‌های علمی پژوهشی
۲	امکان فعالیت‌های علمی، پژوهشی	۲	کیفیت پایین آموزش
۳	کیفیت بالای آموزش	۳	عدم توجه به استعدادهای درخشان
۴	توجه استعدادهای درخشان	.	.

منبع: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

جدول (۵): طبقه‌بندی موضوعی عوامل اقتصادی (شغل مناسب - رفاه)

ردیف	محیط مقصد	ردیف	محیط مبدا
۱	کسب شغل با درآمد خوب	۱	عدم دستیابی به شغل مورد علاقه و مناسب
۲	دستیابی به مسکن مناسب	۲	عدم دستیابی به مسکن مناسب
۳	داشتن وسیله نقلیه مناسب	۳	عدم دستیابی به وسیله نقلیه مناسب

منبع: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

جدول (۶): طبقه‌بندی موضوعی عوامل فرهنگی - اجتماعی

ردیف	محیط مقصد	ردیف	محیط مبدا
۱	رعایت بهداشت و حفظ محیط‌زیست	۱	عدم رعایت بهداشت و حفظ محیط‌زیست
۲	وجدان کاری بالا	۲	وجدان کاری پایین
۳	امکان فعالیت‌های ورزشی بیشتر	۳	نبود امکانات لازم برای فعالیت‌های ورزشی
۴	نظم اجتماعی	۴	عدم نظم اجتماعی
۵	مصونیت از اعتیاد به مواد مخدر	۵	خطر اعتیاد به مواد مخدر
۶	امکان دسترسی به ابزارهای ارتباطی جدید	۶	عدم امکان دسترسی به ابزارهای جدید ارتباطی (اینترنت، ماهواره)
۷	تشویق فامیل و دوستان به مهاجرت (آمدن به کشور مورد نظر)	۷	رقابتهای فامیلی برای رفتن از ایران
۸	فضای مناسب برای پرداختن به هنر	۸	فضای مناسب برای پرداختن به مواد مخدر
۹	ارزیابی مثبت از کشور مقصد	۹	ارزیابی منفی از شرایط کشور خود
۱۰	عدم شانس ازدواج مطلوب	۱۰	شانس ازدواج مطلوب
۱۱	عدم فضای مناسب برای انجام فعالیت‌های مذهبی	۱۱	فضای مناسب برای انجام فعالیت‌های مذهبی
۱۲	عدم احساس مفید بودن برای وطن	۱۲	استحکام خانواده
۱۳	عدم استحکام	۱۳	احساس مفید بودن برای وطن
		۱۵	سنت‌های زیبا و پایبندی به آنها

منبع: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به مهاجران بالفعل: مبنای بررسی نظرات گروه مهاجران بالفعل، مطالعه ۲۴ پژوهش انجام یافته در دسترس بوده است. این پژوهش‌ها از میان پایان نامه‌های دوره دکتری یا تحقیقات انجام شده توسط دستگاه‌های مربوط مانند: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری، امور خارجه و فرهنگ و ارشاد اسلامی انتخاب و طبق داده‌های به دست آمده از مطالعه مفاد آنها، عوامل دخیل در مهاجرت و گریز نخبگان زیر چهار عنوان اصلی و به شرح زیر طبقه‌بندی شدند:

جدول (۷) طبقه‌بندی موضوعی عوامل مدیریتی: (سیاست قوانین، مدیریت، آزادی‌های فردی)

ردیف	محیط مقصد	ردیف	محیط مبدا
۱	امکان و فضای مناسب برای فعالیت‌های سیاسی	۱	نبود امکان و فضای مناسب برای فعالیت‌های سیاسی
۲	وجود آزادی‌های فردی	۲	نبود آزادی‌های فردی
۳	رعایت قوانین و مقررات	۳	نبود شایسته‌سالاری
۴	شایسته‌سالاری	۴	عدم رعایت قوانین و مقررات
۵	عدم فساد اداری	۵	فساد اداری

منبع: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

الف) عامل علمی: مواردی چون امکان ادامه تحصیل و پژوهش، جو علمی، فضای دانشگاه‌ها، مشکلات گزینش دانشجو، عدم یا وجود بانک‌های اطلاعاتی و نظایر آن که در ۴ پژوهش یاد شده ذکر شده‌اند به عنوان عامل علمی از موجبات مهاجرت نخبگان به شمار می‌روند. **ب) عامل اقتصادی:** بنابر پژوهش‌های یاد شده، نحوه معیشت، تسهیلات زندگی، میزان درآمد، تسهیلات و رفاه اقتصادی از عوامل اصلی مهاجرت نخبگان بوده است. **ج) عامل فرهنگی، اجتماعی:** یکی دیگر از عوامل دخیل در امر مهاجرت عامل فرهنگی، اجتماعی است. مواردی چون مناسبات فرهنگی، اجتماعی، پیوند با خانواده، استحکام یا عدم استحکام آن، ایدئولوژی، مذهب، رفتارهای عاطفی و انسانی و... در بروز پدیده مهاجرت نقش دارند. **د) عامل سیاسی، مدیریتی:** قوانین، سیاست‌ها و نحوه مدیریت خرد و کلان به ویژه مدیریت منابع انسانی و توجه به اموری مانند نظام فعال اداری، شایسته‌سالاری، عدم تبعیض، مشارکت و آزادی‌های سیاسی در امر مهاجرت موثر است.

تعیین و طبقه‌بندی عوامل مشترک مهاجرت در دو گروه بالقوه و بالفعل

داده‌های به دست آمده از پرسشنامه گروه مهاجران بالقوه (دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی) و یافته‌های استخراج شده از پژوهش‌های مورد بررسی (گروه مهاجران بالفعل)، پس از به دست آمدن فراوانی‌ها و طبقه‌بندی موضوعی، بایکدیگر مقایسه شدند، بر این اساس عوامل مشترک در دو گروه مهاجران بالقوه و مهاجران بالفعل تهیه شد. انگیزه‌های مشترک دو گروه زیر چهار عنوان ۱- عامل علمی، ۲- عامل اقتصادی- معیشتی، ۳- عامل فرهنگی، اجتماعی، ۴- عامل سیاسی - مدیریتی، نشان داد که میان نظرات دو گروه بالقوه و بالفعل هماهنگی و سنخیت و به اصطلاح هم-پوشی وجود دارد.

ارائه راهبردهای مناسب برای پیشگیری یا کاهش فرار نخبگان: نظرات دو گروه بالقوه و بالفعل، در قالب نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت دسته‌بندی شده‌اند، سپس با استفاده از ماتریس SWTO، چنان‌که در ماتریس‌های ۱ تا ۴، شرح داده شده، راهبردهای مناسب برای هر عامل پیشنهاد شده است.

ماتریس SWTO عوامل علمی - شماره ۱

نقاط ضعف - W	نقاط قوت - S	
۱- عدم امکان فعالیت‌های علمی و پژوهشی، ۲- عدم دسترسی به کتابخانه‌های تخصصی، ۳- ناکافی بودن بودجه‌های تحقیقاتی، ۴- کیفیت پایین آموزش، ۵- عدم توانایی فارغ-التحصیلان در حل مسائل جامعه، ۶- عدم توجه به استعدادهای درخشان، ۷- وجود موانع علمی، ۸- کنکور و آزمون‌های ورودی، ۹- ارزش پایین مشاغل علمی، ۱۰- عدم توجه به شخصیت‌های علمی		
راهبردهای - WO	راهبردهای - SO	فرصت‌ها - O

۱- ارتقاء سطح علمی - پژوهشی کشور		۱- ادامه تحصیل، ۲- امکان فعالیت‌های علمی و پژوهشی، ۳- کیفیت بالای آموزش، ۴- توجه به استعدادها، ۵- وجود بانک‌های اطلاعاتی، ۶- ارزش بالای مشاغل علمی، ۷- کسب تخصص و امکان پیشرفت، ۸- سیستم آموزشی کارآمد،
راهبردهای-WT	راهبردهای ST-	تهدیدات T-
منبع: اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌ها و مطالعه منابع مربوط به مهاجران بالفعل		

ماتریس SWTO عوامل فرهنگی اجتماعی_ شماره ۲

نقاط ضعف W-	نقاط قوت S-	
۱- نظم اجتماعی نامطلوب، ۲- وجدان کاری پایین ۳- عدم دسترسی به ابزارهای ارتباطی، ۴- نبود امکانات فرهنگی و ورزشی، ۵- نابرابری اجتماعی، ۶- بی- اعتقادی و بی تفاوتی مذهبی؛ ۷- مشکلات هویتی و احساس حقارت در وطن، ۸- خطر و فضای مناسب برای اعتیاد، ۹- احساس تبعیض اجتماعی	۱- احساس مفید بودن برای وطن، ۲- استحکام خانواده، ۳- وابستگی به والدین، ۴- پیوندهای دوستی، ۵- شانس ازدواج مطلوب، ۶- احساس مسئولیت نسبت به خانواده، ۷- آرمان خواهی و دین به مردم	فرصت‌ها- O
راهبردهای WO-	راهبردهای SO-	
۱- ایجاد فضای مطلوب اجتماعی برای نخبگان (منزلت اجتماعی)	۱- نظم اجتماعی، ۲- امنیت و ثبات اجتماعی، ۳- نبود تمایزهای قومی و نژادی، ۴- امکان فعالیت‌های ورزشی و اجتماعی، ۵- دسترسی به ابزارهای ارتباطی، ۶- یادگیری زبان بیگانه، ۷- آینده فرزندان ۸- ارضاء حس جاه طلبی و بلندپروازی جوانان	تهدیدات T-
راهبردهای WT-	راهبردهای ST-	

۱- عدم استحکام خانواده، ۲- عدم احساس مفیدبودن برای وطن، ۳- ازدواج نامطلوب، ۴- فضای نامناسب برای فعالیت‌های مذهبی، ۵- قطع ارتباطات فرهنگی و اعتقادی ۶- نبود هویت فرهنگی ۷- الگوسازی و الگوپذیری ۸- پذیرش فرهنگ کشور مقصد	۱- افزایش تقویت حس تعهد ملی	۱- به وجود آوردن فضای قابل انعطاف و مناسب در کشور
---	-----------------------------	---

منبع: اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌ها و مطالعه منابع مربوط به مهاجران بالفعل

ماتریس SWTO عوامل اقتصادی - شماره ۳

نقاط ضعف W- ۱- عدم دستیابی به شغل و مناسب، ۲- عدم رضایت شغلی و عدم تناسب دستمزد، ۳- امکانات نامناسب رفاهی، ۴- مشکل مسکن و وسیله نقلیه، ۵- فقر اقتصادی - سیاست اقتصادی نامناسب، ۶- افزایش فاصله طبقاتی، ۷- تبعیض در استخدام، ۸- عدم تناسب میان تخصص و فرصت شغلی، ۹- هزینه‌های بالای زندگی		
راهبردهای WO-	راهبردهای SO -	فرصت‌ها O -
	۱- تامین ورفاه معیشتی نخبگان	۱- وجود فرصت‌های شغلی مناسب، ۲- فضای مناسب کاری، ۳- تعادل هزینه و درآمد، ۴- امکانات رفاهی و اقتصادی، ۵- امکانات تفریحی، ۶- تسهیلات زندگی بهتر برای فرزندان، ۸- بهداشت مناسب، ۹- استقلال در کار و آزادی شغل
راهبردهای WT -	راهبردهای ST -	تهدیدات T-

منبع: اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌ها و مطالعه منابع مربوط به مهاجران بالفعل

ماتریس SWTO عوامل سیاسی - شماره ۴

نقاط قوت - S	نقاط ضعف - W	
	<p>۱- نبود فضای مناسب فعالیت‌های سیاسی ۲- سیاسی شدن نامناسب دانشگاه‌ها ۳- نبود آزادی فردی ۴- عدم رعایت قوانین و مقررات ۵- فساد اداری ۶- نبود شایسته‌سالاری ۷- عدم ثبات سیاسی ۸- عدم امنیت فکری روشنفکران ۹- مشکلات نظام وظیفه ۱۰- بی-عدالتی-پارتنری بازی- تبعیض ۱۱- ضعف مدیریت افراد ناکارآمد</p>	
فرصت‌ها - O	راهبردهای WO	راهبردهای SO
	<p>۱- امکان فضای مناسب فعالیت‌های سیاسی ۲- شایسته‌سالاری ۳- عدم فساد اداری ۴- رعایت قوانین و مقررات ۵- وجود آزادی‌های فردی ۶- مشارکت سیاسی و مدنی افراد ۷- انجام امور اداری در اسرع وقت ۸- تسهیلات - روادید و اقامت ۹- ثبات سیاسی و آزادی سیاسی ۱۰- روند جهانی شدن و ازبین رفتن مرزهای پیشین سیاسی</p>	<p>۱- مشارکت نخبگان در امور ۲- برقراری نظام شایسته-سالاری ۳- گسترش آزادی‌های فردی - اجتماعی</p>
تهدیدات - T	راهبردهای WT	راهبردهای ST

منبع: اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌ها و مطالعه منابع مربوط به مهاجران بالفعل

راهبردهای پیشنهادی

با توجه به نتیجه به دست آمده از چهار جدول SWOT راهبردهای زیر برای کاهش گریز نخبگان و جلوگیری از فرار مغزها پیشنهاد شده است:

- ۱- ارتقاء سطح علمی - پژوهشی کشور (ترویج فرهنگ علم باوری، اندیشه‌ورزی و پژوهشگری و تلاش برای نیل به جایگاه مناسب علمی در روند جهانی شدن و تقویت زیرساخت‌های علمی)،
- ۲- تامین و رفاه معیشتی نخبگان (ایجاد رابطه مثبت میان سواد، تخصص و دارایی) از طریق

تلاش برای تنظیم و تناسب نسبت بین شغل، تحصیل و درآمد)،
 ۳- ایجاد فضای مطلوب اجتماعی برای نخبگان (ایجاد رابطه مثبت میان سواد و منزلت از طریق وضع قوانین و مقررات برای تامین امنیت شغلی و اجتماعی استادان، متخصصان پژوهشگران)،
 ۴- افزایش و تقویت حس تعهد ملی، ۵- مشارکت نخبگان در امور (به وسیله فراخوان گسترده متخصصان ایرانی داخل و خارج از کشور برای همفکری و همکاری در زمینه‌های مختلف آموزشی، پژوهشی و اجرایی)،
 ۶- برقراری نظام شایسته‌سالاری (با رویکرد جذب متخصصان نخبه برای تصدی مشاغل مدیریتی دستگاه‌ها و نهادهای توسعه‌ای و علمی کشور)،

۷- گسترش آزادی‌های فردی - اجتماعی

نظر کارشناسان: چنان‌که گفته شد، برای این که میزان کارایی راهبردهای ارائه شده مشخص گردد، با روش دلفی، طی دو بار مراجعه، نظر ۳۰ تن از کارشناسان (اعضای هیات علمی و دست اندرکاران خبره) اخذ و در چار چوب نظرات اخذ شده صاحب‌نظران، از طیف لیکرت برای مقیاس- سازی بهره گرفته شده است. بدین منظور برای هر یک از راهبردها ۵ گزینه در نظر گرفته شد و در اختیار کارشناسان قرار گرفت، پاسخ‌های بدست آمده در قالب جدول‌های مربوط بررسی و توزیع نمونه‌ها و میانگین وزنی نیز محاسبه گشت. بر این مبنای، برای هر یک از راهبردهای ارائه شده، گویه‌های پنج قسمتی میزان توافق (کاملاً موافق، موافق، بی تفاوت، مخالف و کاملاً مخالف) در نظر گرفته شدند و در قالب پرسشنامه پیوست از ۳۰ تن از صاحب نظران (استادان و کارشناسان) تقاضا شد که گویه مورد نظر را علامت بزنند و نظر خودشان را در هر مورد بنویسند. جدول‌های شماره ۶ و ۷، جمع‌بندی نظرات و میزان تناسب راهبردها را از نظر کارشناسان در دور دوم را نشان می‌دهد.

جدول (۶) نظرات کارشناسان در باره راهبرد های ارائه شده

ردیف	راهبردها	کاملاً مناسب	مناسب	تاحدودی مناسب	نامناسب ب	کاملاً نامناسب ب	جمع
۱	ارتقاء سطح علمی- پژوهشی (ترویج فرهنگ علم باوری و پژوهشگری. تلاش برای نیل به جایگاه مناسب علمی و تقویت زیرساخت‌های علمی)	۴۰	۳۳/۳	۲۳/۳	۳/۳	-	٪۱۰۰

۲	تامین و رفاه معیشتی نخبگان (ایجاد رابطه مثبت میان سواد، تخصص و دارایی، از طریق تلاش برای تنظیم و تناسب نسبت بین شغل، تحصیل و درآمد)	۵۰	۲۶/۷	۱۰	۱۰	۳/۳	٪۱۰۰
۳	ایجاد فضای مطلوب اجتماعی برای نخبگان (ایجاد رابطه مثبت میان سواد و منزلت از طریق وضع قوانین و مقررات برای تامین شغلی و اجتماعی استادان، متخصصان و پژوهشگران)	۶۰	۲۶/۷	۶/۷	۶/۷	-	٪۱۰۰
۴	افزایش و تقویت حس تعهد ملی	۵۳/۳	۲۶/۷	۱۰	۶/۷	۳/۳	٪۱۰۰
۵	مشارکت نخبگان در امور (به وسیله فراخوان گسترده متخصصان ایرانی داخل و خارج از کشور برای همفکری و همکاری در زمینه‌های مختلف آموزشی، پژوهشی و اجرایی)	۶۳/۳	۲۶/۷	۳/۳	۶/۷	-	٪۱۰۰
۶	برقراری نظام شایسته‌سالاری (با رویکرد جذب متخصصان نخبه برای تصدی مشاغل مدیریتی دستگاه‌ها و نهادهای توسعه‌ای علمی کشور)	۵۷	۲۳/۳	۱۳/۳	۳/۳	۳/۳	٪۱۰۰
۷	گسترش آزادی‌های فردی و اجتماعی	۶۷	۱۷	۶/۷	-	-	٪۱۰۰

منبع: داده‌های به دست آمده از نظرات کارشناسان

جدول شماره ۷ میزان تناسب راهبردهای پیشنهادی از نظر کارشناسان

(با استفاده از آزمون Kolmogoror Smirnor)

ردیف	راهبرد	عامل	میانگین	Z	سطح معنی دار (۲- tailed)
۱	گسترش آزادی‌های فردی - اجتماعی	سیاسی - مدیریتی	۴,۷۰۰	۲,۵۱۶	۰۰۰
۲	مشارکت نخبگان در امور (فراخوان گسترده متخصصان ایرانی داخل و خارج از کشور برای همفکری و همکاری در زمینه‌های مختلف آموزشی و پژوهشی و اجرایی)	سیاسی - مدیریتی	۴,۴۶۶ ۷	۲,۰۰۳	۰۰۱
۳	ایجاد فضای مطلوب اجتماعی برای نخبگان (ایجاد رابطه مثبت میان سواد و منزلت، وضع قوانین و مقررات برای تامین امنیت شغلی و اجتماعی استادان، متخصصان و ...)	اجتماعی - فرهنگی	۴,۴۰۰	۱,۹۱۱	۰۰۱
۴	برقراری نظام شایسته‌سالاری (جذب متخصصان نخبه برای تصدی مشاغل مدیریتی دستگاه‌های توسعه‌ای و علمی)	سیاسی - مدیریتی	۴,۲۰۰	۱,۷۷۸	۰۰۴
۵	افزایش و تقویت حس تعهد ملی	اجتماعی - فرهنگی	۴,۲۰۰	۱,۶۴۷	۰۰۶

۰۱۷	۱,۵۴۵	۴,۱۰۰	اقتصادی	تامین و رفاه معیشتی نخبگان (رابطه مثبت سواد، تخصص و دارایی، تنظیم و تناسب نسبت شغل، تحصیل و درآمد)	۶
۰۵۴	۱,۳۴۵	۴,۱۰۰	علمی، پژوهشی، آموزشی	ارتقا سطح علمی - پژوهشی کشور (ترویج فرهنگ علم باروری، پژوهشگری و تلاش برای نیل به جایگاه مناسب و تقویت زیرساخت‌های علمی)	۷

منبع: داده‌های به دست آمده از نظرات کارشناسان

نتیجه

این پژوهش در جستجوی تعیین و طبقه‌بندی عوامل و سبب‌های مهاجرت نخبگان از دیدگاه دو گروه مهاجران بالقوه و مهاجران بالفعل و مقایسه عوامل مهاجرت در دو جامعه نمونه مورد نظر، به این نتیجه رسید که انگیزه‌های مهاجرت در دو جامعه یاد شده، بسیار شبیه به هم هستند. عوامل مشترک در این دو گروه نیز، نمایانگر هم‌پوشی انگیزه‌ها با هم بود، و سبب‌ها تنها وزن‌های متفاوت داشتند. در هر حال انگیزه‌هایی که در زیر مجموعه چهار عامل اصلی فرار از مبداء و قرار در مقصد مهاجرت طبقه‌بندی شده‌اند را می‌توان به طور خلاصه، این چنین بازگو کرد:

۱- عامل علمی - پژوهشی: طبقه‌بندی بررسی انگیزه‌های علمی، نشانگر آنست که مهمترین مواردی که در این خصوص، نخبگان را به مهاجرت می‌کشاند و فرصت‌های تازه‌ای را در محیط مقصد برایشان به ارمغان می‌آورند، مسأله امکان ادامه تحصیل و فعالیت‌های علمی، آموزشی و پژوهشی است. همچنین کم توجهی به استعدادهای درخشان، نبود سیستم آموزشی - پژوهشی کارآمد نیز از انگیزه‌های مهم به شمار می‌روند.

۲- عوامل اقتصادی: سیاست‌های اقتصادی، شغل مناسب و پر درآمد، بهره داشتن از رفاه و امکانات مناسب زندگی و... نیز از انگیزه‌های اقتصادی مهاجرت نخبگان، در این پژوهش بوده‌اند.

۳- عوامل اجتماعی - فرهنگی: داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد آن دسته از عوامل اجتماعی - فرهنگی که بیش از سایر موارد، مورد توجه جامعه آماری این پژوهش بوده است، عبارتند از: امنیت، ثبات و نظم اجتماعی، احساس مفید بودن، دسترسی به ابزارهای ارتباطی، هویت فرهنگی، آینده فرزندان و نابرابری‌های اجتماعی که به نوبه خود نیازمند تصمیم‌گیری‌های کلان مدیریتی می‌باشند.

۴- عامل سیاسی - مدیریتی: مواردی چون فضا و چگونگی فعالیت‌های سیاسی و اداری،

شایسته‌سالاری، قوانین و مقررات، میزان آزادی‌ها و مشارکت‌های فردی و اجتماعی، از مهمترین انگیزه‌های فرار یا قرار نخبگان و مغزها در این پژوهش است. با توجه به داده‌ها و نتیجه تحقیق می‌توان ادعا کرد که عوامل مدیریتی (به طور خاص) و مواردی که نیازمند تصمیم‌گیری‌هایی مدیریتی در سطح کلان دارند (به طور عام) سبب‌های گریز نخبگان به شمار می‌روند. پژوهش نشان می‌دهد که موارد قابل توجهی از عوامل علمی - آموزشی چون لزوم توجه به استعدادها برتر و عوامل اقتصادی مانند توجه به رفاه و معیشت نخبگان نیز بستر مدیریتی دارند. در این زمینه توجه به ۷ راهبرد ارائه شده که میزان تناسب آنها از سوی کارشناسان تایید شده است، می‌تواند کارساز باشد.

پیشنهاد: در مراحل تحقیق، هنگام بررسی داده‌های بدست آمده، راه کارهایی یافته شد که بنظر می‌رسد بررسی آنها برای پیشگیری از این معضل مفید باشد و جا دارد مورد توجه مدیران و برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران امور مربوط به جوانان و نخبگان قرار گیرد. از آن جمله، علاوه بر راهبردهای یاد شده، می‌توان به سیاست‌های زیر اشاره کرد:

۱- استفاده از روشنفکران و نخبگان در تدوین خط مشی‌های کلان دولت، ۲- بهادادن به رای افراد ۳- رونق مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی، ۴- تغییر و بهبود قوانین و مقررات و تدوین نظام اداری مبتنی بر شایسته‌سالاری، ۵- هماهنگی و تناسب در تربیت نیروی متخصص و پژوهشگر مورد نیاز، ۶- استفاده از تجربه‌های کشورهای دیگر در زمینه جذب نخبگان (برای مثال دولت‌های چین و هند برنامه‌ریزی منظمی درخصوص تعامل با نخبگان و بهره‌گیری از وضعیت «چرخه مغزها» دارند.

References:

۱. Bahar, Malek'o Shoara, M. T. (۱۹۷۲); **Methodology**, Amir Kabir Publication (in Persian).
۲. Batomor, Tom B. (۱۹۹۲); **Elites and Society**, Translated by A. R. Tayyeb, Tehran University Press (in Persian).
۳. Iranian Permanent Representative in UN (۱۹۹۳); **A Study in scientific and cultural situation of Iranians in the USA**, New York.
۴. Lahsae Zadeh, A. (۱۹۸۹); **Statements on immigration**, Shiraz University (in Persian).

۵. Lee Overt (۱۹۸۹); **Immigration laws (immigration theories)**, translated by B. Zaree, Navid Publication (in Persian).
۶. Leskroof, G. (۱۹۶۹); **Hunt and escape of brains**, Sokhan Journal (in Persian).
۷. Meyer, J. and Brown, M. (۱۹۹۹); **Scientific diasporas a new approach to the brain drain**, World conference on science, UNESCO, ISCU.
۸. Mirzaee, H. (۲۰۰۲); **Young researchers club**, Report No. ۱۷۱۳ (in Persian).
۹. Naraghi, E. (۱۹۷۱); **Society, The Young and University**, Translated by M. Ershad, Franklin Publication, Tehran (in Persian).
۱۰. Olyaei, M. (۲۰۰۲); **Report on world population situation**, Tehran University, Iran (in Persian).
۱۱. Pour Davoud, E. (۱۹۲۶); **Iranshah (history of Zoroastrians immigration to India)**, Bombay, March (in Persian).
۱۲. Radfar, A. (۲۰۰۴); **Cultural relations between Iran and India**, Dialogue Report, International Center for Civilizations Dialogue (in Persian).
۱۳. Raees Dana, F. (۱۹۹۱); **Specialist' return; Economical, social and political aspects**, Healthy Society Journal (in Persian).
۱۴. Saljoughi, Kh (۲۰۰۰); **Immigration of experts, causes and solutions**, Management and Planning Organization (in Persian).
۱۵. Sarookhani, B. (۱۹۹۱); **Social Science Encyclopedia**, Keyhan Publication (in Persian).
۱۶. Saxenian, A. (۲۰۰۰); **Brain drain or brain circulation**, Modern Asia Series, Harvard University, Asia center,
۱۷. Sheikhi, M. T. (۱۹۹۶); **Economical and social demography**, Enteshar Publication, Tehran (in Persian).
۱۸. Vatandoost, Gh. R. (۲۰۰۴); **Immigration crisis in the threshold of constitutionalism**, Dialogue Report, Tehran (in Persian).
۱۹. Zaker Salehi, Gh. R. (۲۰۰۱); **Study on the immigration of scientific elites and specialists to foreign countries**, Ministry of Science, Research and Technology (in Persian).
۲۰. Zanjani, H. (۲۰۰۱); **Immigration**, Organization for Research and University Textbooks in the Humanities (in Persian).
۲۱. Zibakalam, S. (۲۰۰۲); **How we became us? Root grounds for Iran's retardation**, Roozbeh Publication (in Persian).

Received: ۱۰ / January / ۲۰۰۸

Accepted: ۹ / June / ۲۰۰۸

